

Інституційний аспект фінансово-економічної безпеки у поведінці підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму

Карачина Н. П.¹, Семцов В. М.², Пинда Ю. В.³, Пась Я. І.⁴, Кваснікова І. С.⁵, Балінський О. С.⁶, Алексеєвець І. П.⁷

Опубліковано	Секція	УДК
06.10.2023	Економіка	338.46:338.48

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8424286>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Досліджено роль, значення та перспективи пріоритетності критерію фінансово-економічної безпеки в моделях економічної поведінки підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму в контексті ідентифікації основних інституційних аспектів. Сформовано теоретико-методичний базис щодо сутності категорії «фінансово-економічна безпека підприємства», а також визначено функціонально-інституційний взаємозв'язок у ланцюгу понять "розвиток – фінансово-економічна безпека – стійкість – ефективність". Удосконалено методологію оцінювання фінансово-економічної безпеки підприємств сфери послуг в Україні.

Здійснено інституційно-концептуальний опис місця та ролі фінансово-економічної безпеки у поведінці підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму, зокрема, встановлено, що у вітчизняній сфері послуг надзвичайно поширеним явищем є опортунізм. На підставі емпіричного аналізу було визначено основні пріоритети управлінських рішень, серед яких виділено три базальні різновиди: опортуністична модель, модель безпеки, модель максимізації загальної вартості.

Запропоновано розглядати фінансово-економічну безпеку підприємств як специфічний стан захищеності суб'єкта господарювання, який здатний не лише забезпечити стабільність, незалежність, стійкість, здатність до соціально-економічного розвитку, а й спроможний захистити, у певних межах, від негативного впливу екзогенних та ендегенних інституційних загроз. Обґрунтовано цілісність концепції фінансово-економічної безпеки в моделях економічної поведінки підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму.

Підтверджено гіпотезу про роль фінансово-економічної безпеки в управлінні сучасними вітчизняними підприємствами у сфері послуг, у т. ч. встановлено такі основні тенденції: переважна частка мотиву фінансово-економічної безпеки під час прийняття інституційно-управлінських рішень; зростання дисфункційного оцінювання

¹ доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, маркетингу та економіки, Вінницький національний технічний університет, <https://orcid.org/0000-0002-8316-2835>

² доктор економічних наук, доцент, професор ЗВО "Львівський університет бізнесу та права", <https://orcid.org/0000-0001-8981-8850>

³ доктор економічних наук, професор, ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <https://orcid.org/0000-0002-6092-6679>

⁴ кандидат економічних наук, доцент, ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <https://orcid.org/0000-0002-3675-2015>

⁵ старший викладач, ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <https://orcid.org/0009-0005-8765-4369>

⁶ аспірант, ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <https://orcid.org/0009-0007-3017-6874>

⁷ аспірант, ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <https://orcid.org/0009-0002-8674-0589>

інституційно-управлінських рішень по мірі зменшення ієрархії опитуваних на підприємствах готельно-ресторанної сфери та туризму, що проявлялося у збільшенні частки опортуністичних оцінок.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека, управління, підприємство, готельно-ресторанна сфера, туризм, опортунізм, ефективність, ринок.

The institutional aspect of financial and economic security in the behavior of enterprises in the hotel and restaurant sphere and tourism

Abstract. The role, significance and prospects of prioritization of the criterion of financial and economic security in models of economic behavior of enterprises in the hotel-restaurant sphere and tourism in the context of identification of the main institutional aspects have been studied. The theoretical and methodological basis for the essence of the category "financial and economic security of the enterprise" was formed, as well as the functional and institutional relationship in the chain of concepts "development - financial and economic security - stability - efficiency" was defined. The methodology for assessing the financial and economic security of enterprises in the service sector in Ukraine has been improved.

An institutional and conceptual description of the place and role of financial and economic security in the behavior of enterprises in the hotel and restaurant sphere and tourism was carried out, in particular, it was established that opportunism is an extremely common phenomenon in the domestic service sector. On the basis of empirical analysis, the main priorities of management decisions were determined, among which three basic varieties were distinguished: the opportunistic model, the security model, and the model for maximizing the total value.

It is proposed to consider the financial and economic security of enterprises as a specific state of security of a business entity, which is able not only to ensure stability, independence, sustainability, the ability for socio-economic development, but also to protect, within certain limits, from the negative influence of exogenous and endogenous institutional threats. The integrity of the concept of financial and economic security in models of economic behavior of enterprises in the hotel and restaurant sphere and tourism is substantiated.

The hypothesis about the role of financial and economic security in the management of modern domestic enterprises in the service sector was confirmed, including the following main trends: the predominant share of the motive of financial and economic security during the adoption of institutional and managerial decisions; the growth of dysfunctional evaluation of institutional and management decisions as the hierarchy of interviewees decreases at enterprises of the hotel and restaurant sector and tourism, which was manifested in an increase in the share of opportunistic evaluations.

Key words: financial and economic security, management, enterprise, hotel and restaurant sphere, tourism, opportunism, efficiency, market.

Вступ

Нині можна сміливо стверджувати, що, функціонуючи в умовах нестійкого інституційного середовища, в Україні активно поглиблюються протиріччя, котрі виникають у фінансово-економічних відносинах між агентами ринку у готельно-ресторанній сфері та туризмі. Очевидно, що підтвердженням цього можуть бути сучасні тенденції розвитку економіки України, а саме: трансформаційна інволюція української економіки, яка охопила сферу послуг та по суті стала суттєвою перешкодою на шляху забезпечення стійкого розвитку національного господарства; зростання ендегенних та екзогенних інституційних загроз, у т.ч. втрата традиційних ринків, згорання

інвестиційної діяльності, розвиток неспостережуваної економіки; відсутність адекватного кредитування та ін.

Безумовно, що дисфункційні інституційні процеси, як результат неефективних ринкових змін, охопили всі види економічної діяльності. Однак особливо гостро дана проблема спостерігається у середовищі підприємств сфери послуг, де загрози фінансово-економічної безпеки набули часто стану незворотних деструктивних змін і це у той час, коли традиційні ринково-орієнтовані інструменти у значній мірі втратили свій очікуваний інституційно-функціональний зміст. Соціум зіштовхується із різко зростаючим впливом економічних процесів, які по суті не підлягають розпізнаванню та / або прогнозуванню традиційними методами аналізу. Нові феномени щодо фінансово-економічної безпеки у поведінці підприємств потребують наукової та прикладної інтерпретації інституційних аспектів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Не секрет, що інтерпретація наукового базису із вищезазначених проблемних аспектів базується, перш за все, на фундаментальних роботах з еволюції капіталістичних відносин, таких вчених як Д. Аджемоглу [1], Д. Крепс [2], П. Мілгром [3], Р. Познер [4], Д. Рікардо [5], А. Сміт [6], Ж.-Б. Сей [7] та ін.

Особливості функціонування підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму досить детально висвітлили у своїх працях такі вітчизняні науковці: Р. Баран [8], М. Барна [9], О. Давидова [10], М. Кучер [11], Г. Левченко [12], Г. П'ятницька [13], І. Шамара [14] та ін. Разом із тим, не зменшуючи цінності теоретико-методичних та прикладних розробок вищезазначених науковців, слід відзначити, що практика господарювання підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму дає підстави стверджувати про недостатній аналіз інституційних аспектів фінансово-економічної безпеки у поведінці вітчизняних агентів ринку. Переконані, що у теоретико-методичному плані все це потребує розроблення та моделювання відповідних інституційних технологій модернізації механізмів забезпечення фінансово-економічної безпеки у поведінці підприємств. Саме це і зумовило вибір теми нашого дослідження.

Мета статті. Здійснити інституційно-концептуальний опис місця та ролі фінансово-економічної безпеки у поведінці підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму.

Виклад основного матеріалу. Інституційно-концептуальний опис місця та ролі детермінант фінансово-економічної безпеки у діяльності підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму ґрунтується на основних постулатах теорії управління та наших дослідженнях і схематично може бути представлений на рис. 1. Слід відзначити, що така схема по суті передбачає ідентифікацію основних факторів формування поведінки підприємств за функціональної ролі безпеки, яка на практиці об'єктивно проявляється у своєрідних сценаріях прийняття інституційно-управлінських рішень. Інакше кажучи, фінансово-економічний ландшафт формує факторний базис, який у сукупності і визначає поведінку окремого агента ринку в конкретних господарських ситуаціях.

Важливо зауважити, що основними учасниками відносин за критерієм наявності фінансово-економічної влади у готельно-ресторанній сфері та туризмі є вищий менеджмент та / або власники підприємств. Одразу відзначимо і те, що ідентифікувати основні пріоритети одного із них представляється проблематичним завданням, оскільки, як показав емпіричний аналіз, існують дві основні типові ситуації: 1) коли корпоративний власник має переважаючу владу; 2) коли фінансово-економічну владу має директор (як різновид ситуації – він же є і власником). Хотілося б відмітити, що на даний час в Україні, як правило, переважає перший варіант. Проте, за винятком дуже поодиноких випадків, роль вищого менеджменту, навіть при домінуючому впливі

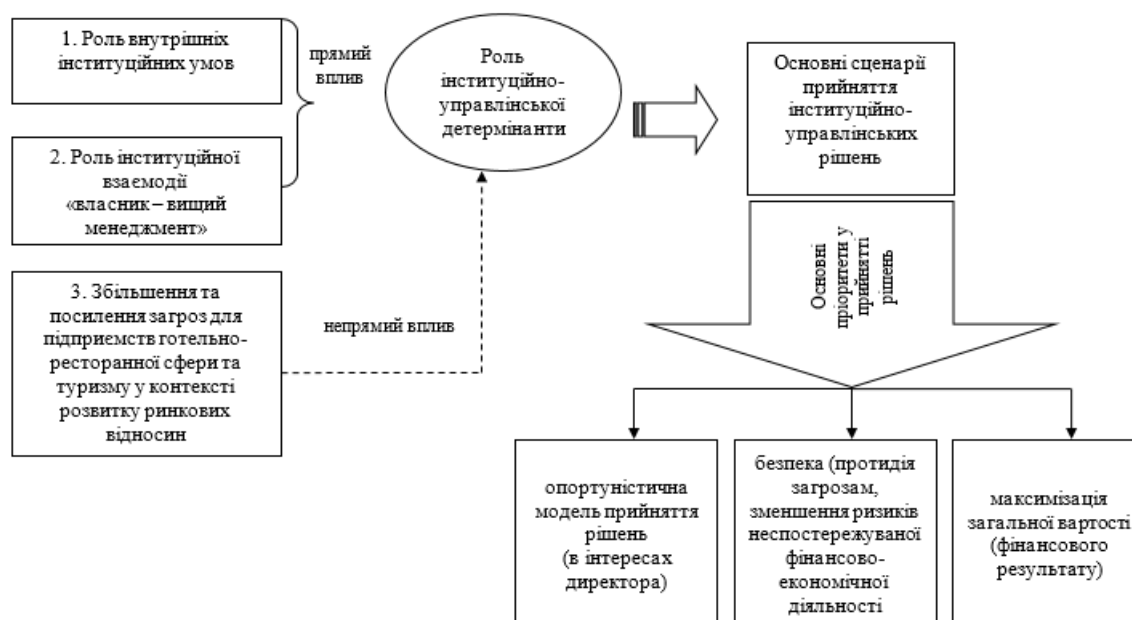
(тиску) власника, залишається значною. Саме тому, постановку задачі було здійснено за умови, що першим фактором передумови (ліва частина рис. 1) є взаємодія у системі "власник – вищий менеджмент".

Важливим при цьому є і те, що вплив усіх вищезазначених детермінантних передумов відбувається шляхом врахування особливостей інституційно-управлінського процесу. Переконані, що роль інституційної взаємодії "власник – вищий менеджмент" та внутрішньоекономічних умов носять прямий вплив, тоді як посилення загроз у реорганізаційний період – непрямий вплив.

Потрібно відмітити, що зміст інституційно-управлінського процесу завжди передбачає обрання (тобто варіанти "так" чи "ні") рішення. До речі, подібний вибір, як правило, не є хаотичним, а тому досить часто демонструє нам суть ідеології управління, яка у свою чергу обумовлена системою суб'єктивних та об'єктивних детермінантних факторів.

Отож, якими б не були декларативні тлумачення з боку різних фінансово-економічних агентів в сталих умовах (функціонування упродовж достатньо тривалого періоду часу), всі управлінські рішення, як правило, будуть здійснюватися за одним алгоритмом. Подібний алгоритм не лише відображає існуючу модель поведінки, а й суттєво формує її. Таким чином, вибір управлінського рішення обумовлений певним набором інтересів та / або мотивів агентів, які приймають основні дії в межах наявної економічної влади; в свою чергу, інтереси та мотиви визначають пріоритети прийняття рішень.

Іншим принциповим інституційно-концептуальним аспектом є консеквенція про те, що такий алгоритм можна ідентифікувати. Більш того, за нашими спостереженнями, існує три основні пріоритети прийняття інституційно-управлінських рішень: 1) опортуністична модель; 2) модель безпеки; 3) модель максимізації загальної вартості (див. рис. 1).

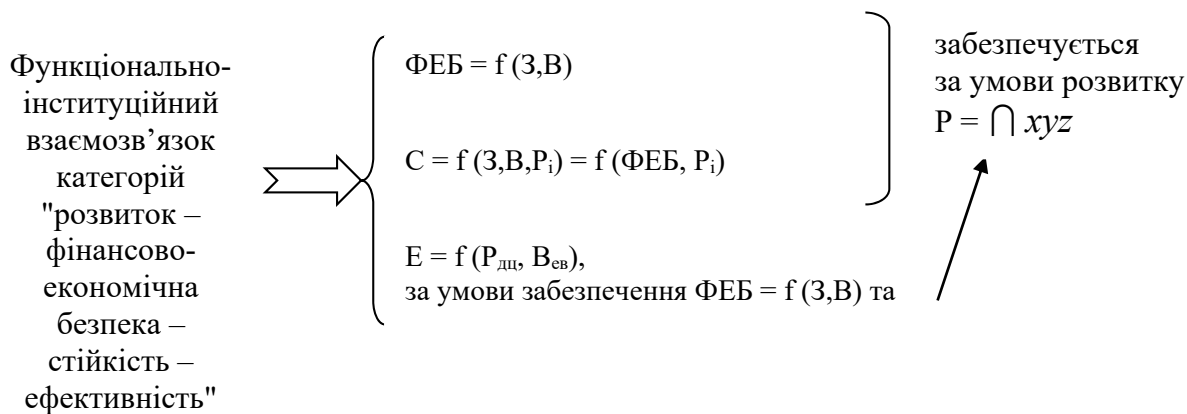
Рис. 1. Основні детермінантні передумови стосовно формування функціонального впливу категорії "фінансова-економічна безпека" у діяльності підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму

Інакше кажучи, майже усі управлінські рішення, які приймаються вищим менеджментом підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму, підпадають під цю класифікацію.

З викладеного вище аналізу теоретико-методичних положень випливає авторська позиція стосовно ідентифікації взаємозв'язку понять "розвиток – фінансово-економічна безпека – стійкість – ефективність":

- фінансово-економічна безпека (у вузькому значенні відносно взаємозв'язку вищенаведених категорій є, по суті, здатністю витримувати відхилення внутрішніх та зовнішніх факторів у певному діапазоні їх інституційних змін);
- стійкість є здатністю підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму сприймати вплив як екзогенних, так і ендогенних дестабілізуючих детермінант і повертатися до стану рівноваги (інакше кажучи, фінансово-економічна безпека є абсолютним базисом забезпечення стійкості агента ринку);
- ефективність – умовний показник (відносна величина), тобто відношення отриманого ефекту до витрат, у т.ч. трансакційних або ступінь досягнення поставлених цілей в контексті забезпечення фінансово-економічної безпеки;
- розвиток є необхідним компонентом забезпечення фінансово-економічної безпеки і, як наслідок, створення умов щодо стійкості та ефективності функціонування агента ринку.

Потрібно відзначити, що узагальнення авторської концепції відображено в контексті функціонального відповідного зв'язку на рис. 2. До речі, дана концепція по суті підтверджує, що фінансово-економічна безпека та стійкість знаходяться у площині однакових координат, тоді як фінансово-економічна безпека і ефективність у взаємно перпендикулярних координатах.

Рис. 2. Методологічна концепція функціонально-інституційного взаємозв'язку категорій "розвиток – фінансово-економічна безпека – стійкість – ефективність"

Умовні позначення:

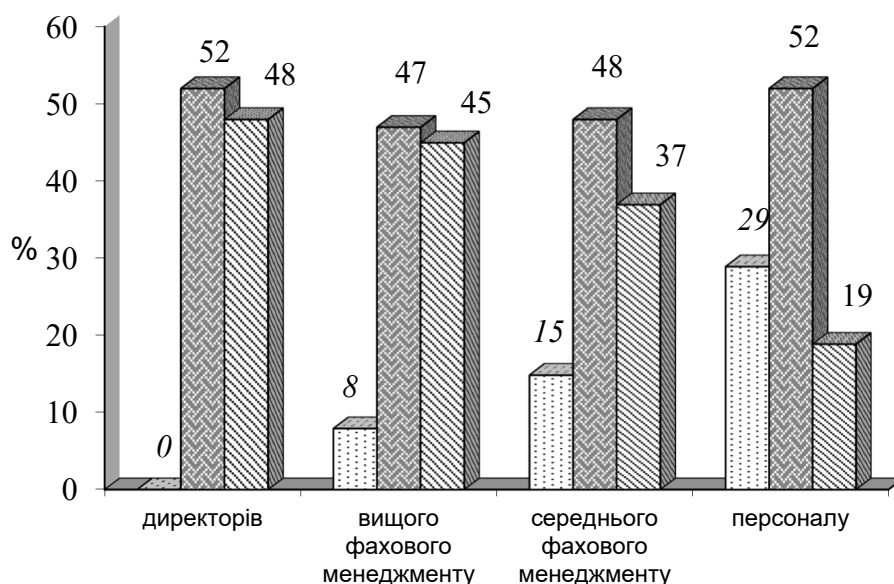
ФЕБ – фінансово-економічна безпека; *C* – стійкість; *E* – ефективність; *P* – розвиток; *Z* – зовнішні інституційні загрози; *B* – внутрішні інституційні загрози; *P_i* – рівновага сприятливих і несприятливих факторів; *P_{дц}* – рівень досягнення цілей; *V_{ев}* – відношення ефекту до витрат, у т.ч. трансакційних; *x* – кількісні зміни; *y* – якісні зміни; *z* – структурні зміни.

Джерело: власні дослідження.

Очевидно, що важливим етапом нашого аналізування є оцінювання того, наскільки раціональним та оптимальним є подібна типізації моделей прийняття інституційно-

управлінських рішень та чи існує чітка кореляція стосовно поширення тієї чи іншої моделі поведінки під впливом зовнішнього інституційного середовища. Насамперед нас цікавила версія про взаємозв'язок між моделлю прийняття рішень та фінансово-економічною поведінкою підприємств.

Слід зауважити, що анонімне анкетування директорів підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму, на жаль, в силу об'єктивних причин несе лише обмежену інформативність, оскільки, наприклад, жоден із керівників не захотів визнати те, що під час діяльності суб'єкта господарювання приймаються та/або приймалися опортуністичні рішення, хоча чисельні факти цього були загальновідомими і мали різного роду документальне підтвердження (висновки органів виконавчої влади, відкриті кримінальні провадження та ін.). Саме тому, нами у 2023 р. було проведено анонімне опитування чотирьох груп агентів: директорів (8 осіб), вищого фахового менеджменту (12 осіб), середнього фахового менеджменту (15 осіб), рядових працівників (52 особи). При цьому основне анонімне запитання формувалося наступним чином: "Просимо висловити Вашу думку стосовно того, за яких основних мотивів приймаються управлінські рішення на Вашому підприємстві (далі перераховувалися можливі варіанти із зазначених вище на рис. 1)". Відповіді надали 100 % опитаних респондентів (результати опитування представлено на рис. 3).

результати анонімного опитування

- опортуністична модель прийняття рішень
- безпека
- ▨ максимізація загальної вартості

Рис. 3. Результати відповідей респондентів стосовно пріоритетності мотивів у прийнятті інституційно-управлінських рішень на підприємствах готельно-ресторанної сфери та туризму в Україні

Джерело: власні дослідження.

Неозброєним оком можна помітити, що таке аналізування несе лише умовно об'єктивну інформативність щодо отриманих результатів опитування. Проте, у даному випадку, нам було важливо визначити загальний тренд розвитку поведінки агентів ринку у сфері послуг, який по суті підтвердив в цілому нашу гіпотезу стосовно ролі фінансово-економічної безпеки в управлінні підприємствами готельно-ресторанної сфери та туризму. Отож, базальними

тенденціями на сьогодні є наступне: 1) переважна частка мотивів обумовлена фінансово-економічною безпекою під час прийняття інституційно-управлінських рішень; 2) зростання негативного оцінювання інституційно-управлінських рішень керівництва по мірі зменшення ієрархії опитуваних на підприємстві, що демонструє наявність відповідних опортуністичних моделей поведінки.

Використовуючи редуційний підхід, можна сміливо стверджувати, що наведені інформаційні матеріали (рис. 1-3) є свідченням того, що концепція фінансово-економічної безпеки є однією із ключових детермінант у функціонуванні сучасних підприємств готельно-ресторанної та туристичної сфери. Саме тому, на сьогодні надзвичайно актуалізуються питання стосовно наукового обґрунтування змісту та формалізації ролі фактору фінансово-економічної безпеки в контексті інших соціально-економічних характеристик підприємства. На нашу думку, вирішення цих питань потребує посилення як теоретико-методологічних, так і методико-прикладних досліджень в контексті забезпечення фінансово-економічної безпеки.

Слід мати на увазі, що безпека є достатньо багатогранною та комплексною дефініцією, суть якої полягає у захищеності агента ринку від різноманітних загроз. Отож, при визначенні сутності фінансово-економічної безпеки підприємства (у т.ч. враховуючи, що об'єктами дослідження є підприємства готельно-ресторанної сфери та туризму) варто концентрувати увагу саме на пріоритетності безпеки його фінансово-економічної системи. Відтак, фінансово-економічна безпека підприємства сфери послуг – це специфічний стан захищеності підприємства, який спроможний забезпечити незалежність, стабільність, стійкість, здатність до розвитку, у т.ч. в контексті впливу дисфункційних внутрішніх та зовнішніх загроз, які виникають в інституційному середовищі. Звідси цілком очевидно, що економічно безпечне підприємство являє собою суб'єкт господарювання, менеджмент якого виважено відноситься до управління власними ресурсами, тобто здійснює їх чіткий контроль, а також адекватно реагує на будь-які фінансово-економічні небезпеки.

Висновки

Необхідність модернізації інституційних аспектів фінансово-економічної безпеки у поведінці підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму опосередковано підтверджується потужними імпульсами наукової активності в контексті вирішення проблеми розробки ефективних стратегій розвитку вітчизняної сфери послуг. Як бачимо, інституційні аспекти є однією із визначальних детермінант, а тому їх слід враховувати під час ідентифікації пріоритетності управлінських рішень у системі забезпечення стійкого фінансово-економічного розвитку агентів ринку. Відносно методологічної концепції функціонально-інституційного взаємозв'язку між базовими економічними категоріями, то сформувавши сутність фінансово-економічної безпеки підприємства і попередньо дослідивши значення цієї компоненти, вважаємо, що запорукою ефективного функціонування будь-якого підприємства є забезпечення стану його захищеності, який, у свою чергу, дозволяв би створювати умови для стійкості та незалежності агента ринку в контексті нейтралізації зовнішніх та / або внутрішніх інституційних загроз.

Список використаних джерел

1. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають? Походження влади, багатства та бідності. Київ : Наш Формат, 2016. 440 с.
2. Kreps D. Corporate Culture and Economic Theory. Perspectives on Positive Political Economy. Cambridge: Cambridge University Press. 1990. P. 90–143.

3. Milgrom P., Roberts J. Economics, Organization and Management. Pearson, 1992. 621 p.
4. Posner R. Economic Analysis of Law. Aspen Publishers; 7th edition, 2007. 816 p.
5. Ricardo D. On the principles of political economy and taxation. MJP Publishers. 2019. 286 p.
6. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. Київ: Port-Royal, 2001. 594 с.
7. Say J.-B. A Treatise on Political Economy. CreateSpace Independent Publishing Platform. 2013. 492 p.
8. Баран Р. Я. Формування маркетингової комунікативної політики туристичних підприємств в умовах розвитку цифрових комунікацій. Економічний аналіз. 2021. Т. 31. № 2. С. 80-89.
9. Барна М. Ю., Білецька І. М., Баран Р. Я. Базис формування інструментарію інтернет-маркетингу туристичних підприємств в умовах діджиталізації. *Держава та регіони*. 2018. № 5 (104). С. 161-166.
10. Давидова О. Ю. Формування системи інноваційного управління розвитком підприємств готельно-ресторанного господарства. Бізнес Інформ. 2017. № 11. С. 459-464.
11. Кучер М. М., Левченко Г. П. Сутність та взаємозв'язок структурних складових ресурсного потенціалу ресторанного господарства. Формування ринкових відносин в Україні. 2021. № 5. С. 67-74.
12. Левченко Г.П. Комплексний методичний підхід до формування та оцінювання ресурсного потенціалу підприємств ресторанного господарства. Актуальні проблеми економіки. 2020. № 8. С. 27-39.
13. П'ятницька Г. Т., Григоренко О. М., Найдюк В. С. Методичні та практичні підходи до оцінювання інноваційного потенціалу малих підприємств ресторанного господарства. Агросвіт. 2018. № 4. С. 53-63.
14. Шамара І. М. Тенденції розвитку ресторанного господарства як складової туристичної галузі України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2013. Вип. 1. С. 151-153.
15. Карачина Н. П. Економічна поведінка машинобудівних підприємств: теорія, методологія, практика управління: монографія. Вінниця: Книга-Вега, 2010. 416 с.
16. Семцов В. М. Інституціоналізація організаційно-поведінкових змін у діяльності підприємств аграрної сфери України: концепт неспостережуваних економічних процесів: монографія. Вінниця: ФОП Рогальська І. О., 2018. 48